

Г.К. Семянькова (Віцебск)

СЕМАНТЫЧНЫЯ І ЛІНГВАГЕАГРАФІЧНЫЯ АСАБЛІВАСЦІ СУЧАСНЫХ ПРОЗВІШЧАЎ ЖЫХАРОЎ ВІЦЕБШЧЫНЫ, УТВОРАНЫХ АД “КОЛЕРАВЫХ” АПЕЛЯТЫВАЎ

Сучасныя прозвішчы жыхароў розных рэгіёнаў Беларусі – каштоўны матэрыял, які прыцягвае ўвагу даследчыкаў-анамастаў. У артыкуле выяўляюцца семантычныя і лінгвагеаграфічныя асаблівасці сучасных прозвішчаў жыхароў Віцебскай вобласці, утвораных ад апелятываў, што называюць колер. Даследаванне лінгвагеаграфіі антрапонімаў – адносна новы этап у беларускай аномастыцы. Фактычным матэрыялам паслужыла картатэка прозвішчаў жыхароў Віцебскай вобласці, створаная шляхам збору матэрыялу з тэлефонных даведнікаў, “Пагаспадарчых кніг...” XX ст., падчас лінгвістычных экспедыцый.

Картаграфічнае даследаванне прозвішчаў дае магчымасць апісаць распаўсюджанне антрапонімаў, утвораных ад розных у семантычным плане апелятываў, у межах не толькі вобласці, але і раёнаў, што нярэдка дазваляе выявіць гістарычныя, культурныя, моўныя і іншыя сувязі з сумежнымі краінамі.

На Віцебшчыне бытуе значная па колькасці адзінак група антрапонімаў, якія паходзяць ад імён і мянушак, дадзеных чалавеку па колеры яго вачэй, валасоў, скуры і інш.

Самымі распаўсюджанымі з’яўляюцца найменні з кампанентам *бел-*: на тэрыторыі Віцебскай вобласці ад іх утворана амаль сорак розных прозвішчаў: *Белабосаў, Белавус, Белавусаў, Белагаловін, Белагалоўка, Беладзед, Беладзедаў, Белазораў, Беланошка, Белавостаў, Белавосцік, Белашапкін, Белесеў, Белікаў, Беліковіч, Белы, Бель, Белька, Белькін, Бельчанкоў, Бельчыкаў, Белякоў, Беляшоў, Білей, Бількевіч, Біляеў, Бялевіч, Бялей, Бялоў, Бялушчанка, Бяльковіч, Бялькоў, Бяльчонак, Бялюн, Бяляеў, Бяляй, Бяляк, Бялянка.*

Такія прозвішчы неаднолькава распаўсюджаны на тэрыторыі Віцебшчыны: найчасцей яны сустракаюцца ў Верхнядзвінскім, Шумілінскім, Лёзненскім раёнах, крыху радзей – у Лепельскім, Полацкім, Ушацкім раёнах. У астатніх раёнах вобласці бытуюць адно-два прозвішчы з элементам *бел-*. У Глыбоцкім жа, Докшыцкім, Шаркаўшчынскім, Талачынскім, Аршанскім раёнах намі не засведчана ні аднаго прозвішча з часткай *бел-*.

Выяўлена, што самымі распаўсюджанымі на Віцебшчыне з’яўляюцца наступныя прозвішчы з кампанентам *бел-*: *Белавусаў* – прозвішча зафіксавана ў васьмі раёнах вобласці, *Бяляеў* – у шасці раёнах, *Белавус* – у шасці раёнах.

Надзвычай рэдкімі з'яўляюцца наступныя прозвішчы з элементам *бел-*, кожнае з якіх зафіксавана толькі ў адным сельсавеце пэўнага раёна: *Бялькоў* (Віцебскі раён), *Бялюн* (Браслаўскі раён), *Белахвостаў* (Гарадоцкі раён), *Бяльчонак*, *Бялушчанка* (Полацкі раён), *Белякоў*, *Беладзедаў*, *Бель*, *Бялей*, *Білей* (Верхнядзвінскі раён), *Беланошка*, *Беллагалоўка*, *Беллагаловін* (Шумілінскі раён), *Белашапкін*, *Бельчанкоў*, *Белахвосцік* (Лёзненскі раён), *Белька*, *Більковіч* (Ушацкі раён), *Беліковіч* (Лепельскі раён).

Прычыны высокага прозвішчаўтваральнага каэфіцыента апелятываў з часткай *бел-* уяўляюцца нам, па-першае, у магчымасці ўжывання мянушак і нецаркоўных імён з гэтым кампанентам як у прамым, так і ў пераносным значэннях: *Белы* – не толькі той, у якога светлыя валасы, скура, адзенне, вочы і г.д., але і чалавек са светлымі, чыстымі думкамі, учынкамі, памкненнямі, па-другое, у станоўчым падтэксте слоў з коранем *бел-*, што пашырае верагоднасць выкарыстання іх у антрапонімах у якасці пажадалых.

Апелятывы з элементам *чорн-* сталі базай для ўтварэння больш чым двух дзясяткаў розных прозвішчаў: *Чарнабрысаў*, *Чарнавок*, *Чарнавока*, *Чарнавус*, *Чарнавусаў*, *Чарнамордаў*, *Чарневіч*, *Чарненка*, *Чарнёнак*, *Чарноў*, *Чарнуха*, *Чарныш*, *Чарнышоў*, *Чарнюк*, *Чарняеў*, *Чарняк*, *Чарнякоў*, *Чарняцоў*, *Чарнячэнка*, *Чорны*, *Чэрнік*, *Чэрнікаў*.

Прычым калі антрапонімы з *бел-* утвараюць своеасаблівыя масівы, якія характарызуюцца не толькі высокай канцэнтрацыяй, але і разнастайнасцю адзінак, то прозвішчы з *чорн-* размешчаны на тэрыторыі Віцебскай вобласці амаль раўнамерна і такіх масіваў не ўтвараюць.

Сярод адзінак з часткай *чорн-* самым распаўсюджаным з'яўляецца прозвішча *Чарноў*, якое бытуе на тэрыторыі пяці раёнаў. Каля дзесяці прозвішчаў фіксуецца ўсяго адзін раз: *Чарнюк* (Пастаўскі раён), *Чарнабрысаў*, *Чарнамордаў* (Шумілінскі раён), *Чарнёнак* (Гарадоцкі раён), *Чарнякоў*, *Чарнавок* (Верхнядзвінскі раён), *Чарневіч*, *Чарнавока* (Мёрскі раён), *Чарняк* (Глыбоцкі раён), *Чэрнік*, *Чэрнікаў* (Дубровенскі раён) і інш.

Аналізуючы асаблівасці бытавання прозвішчаў, што бяруць пачатак ад імён і мянушак, якія характарызаваў колер вусаў, заўважана наступнае: калі найменні з часткай *бел-* вельмі распаўсюджаны на Віцебшчыне, то адзінкі з *чорн-* сустракаюцца толькі ў двух раёнах (трох вёсках). Прычына, магчыма, у тым, што чалавек з белымі (светлымі) вусамі больш вылучаўся са свайго асяроддзя, чым чарнавусы.

Прозвішчы жыхароў Віцебскай вобласці ўтрымліваюць у сваім складзе і іншыя “колеравыя” апелятывы – *красны*, *чырвоны*, *зялёны*, *руды*, *буры*, *рыжы*, *русы*, *сівы*, *светлы*, *сіні*, *шэры*.

Найменні з элементам *красн-* сустракаюцца ў Бешанковіцкім, Гарадоцкім, Лёзненскім, Полацкім, Чашніцкім, Шумілінскім раёнах: *Красненка*, *Краснёнак*, *Краснік*, *Красноў*. Самым багатым на такія адзінкі з'яўляецца Ушацкі раён: на тэрыторыі амаль кожнага сельсавета бытуе

прозвішча з часткай *красн-*. Як вядома, апелятыў *красны* можа абазначаць не толькі колер, але і характарызаваць прыгожага чалавека. Ад прыметніка *чырвоны* ўтворана толькі адно прозвішча, якое бытуе таксама на Ушаччыне, – *Чырвоны*.

Антрапонімы з кампанентам *зялён-* (*Зелянік, Зелянкевіч, Зелянко, Зелянуха, Зяленя, Зялёнка*) бытуюць у цэнтральнай і паўночна-заходняй частках Віцебшчыны, утвараючы арэал, размешчаны на тэрыторыі Ушацкага, Полацкага, Шумілінскага, Верхнядзвінскага раёнаў. Зрэдку такія адзінкі сустракаюцца на Гарадоччыне, Лёзненшчыне, Сенненшчыне, а таксама ў Шаркаўшчынскім і Мёрскім раёнах. На іншых тэрыторыях прозвішчы з элементам *зялён-* не зафіксаваны. Самымі частотнымі з’яўляюцца адзінкі *Зелянкоў* (адзначана ў пяці раёнах вобласці), *Зялёнка* (засведчана ў чатырох раёнах).

Прозвішчы з элементам *руд-* (*Рудак, Рудакоў, Рудаў, Руды, Рудзёнак, Рудзік, Рудзінаў, Рудзь, Рудзякоў*) размешчаны на тэрыторыі Віцебшчыны раўнамерна. Часцей за іншыя сустракаюцца прозвішчы *Рудакоў* (адзначана ў шасці раёнах), *Рудак* (засведчана ў пяці раёнах). Рэдкімі з’яўляюцца антрапонімы *Рудзь* (Мёрскі раён), *Рудзякоў* (Гарадоцкі раён), *Рудзінаў* (Лёзненскі раён). Не зафіксавана ні аднаго прозвішча з *руд-* у Браслаўскім, Пастаўскім, Расонскім, Сенненскім, Талачынскім, Чашніцкім раёнах.

Найменні, якія паходзяць ад апелятываў, што характарызуюць чалавека з сівой галавой або барадой, утрымліваюць у сваім складзе кампанент *сів-* (рэдка – *сед-*): *Сівакоў, Сівалка, Сівалобчык, Сівоха, Сівы, Сіўко, Сіўкоў, Сіўцоў, Сіўчык, Сіўцаў, Сядоў, Сяды*. Найчасцей такія прозвішчы сустракаюцца на Верхнядзвіншчыне, Полаччыне, Шуміліншчыне. Цікава, што на тэрыторыі ўсяго Верхнядзвінскага раёна ў 40-я гг. XX ст. было распаўсюджана толькі адно прозвішча – *Сівоха*, якое нідзе больш на Віцебшчыне не адзначалася. На захадзе вобласці частотным з’яўляецца прозвішча *Сіўко*, зафіксаванае ў Глыбоцкім, Докшыцкім, Мёрскім, Пастаўскім раёнах.

Прозвішчы з кампанентам *рыж-* (*Рыжанкоў, Рыжкоў, Рыжоў, Рыжыкаў, Рыжычэнка, Рыжэнін, Рышкоў*) амаль раўнамерна размешчаны на тэрыторыі Віцебшчыны. Найбольшая іх колькасць адзначаецца на Лепельшчыне і Верхнядзвіншчыне. Не зафіксаваны такія антрапонімы ў Пастаўскім, Расонскім, Сенненскім, Чашніцкім, Шаркаўшчынскім раёнах. Самым распаўсюджаным з’яўляецца прозвішча *Рыжычэнка*.

Антрапонімы, у аснове якіх прыметнік *русы* (*Русак, Русаковіч, Русакоў, Русан, Русачонак, Русевіч, Русін*), часцей за ўсё сустракаюцца на тэрыторыі Верхнядзвінскага раёна, хоць адзначаны таксама ў Бешанковіцкім, Глыбоцкім, Дубровенскім, Сенненскім, Пастаўскім, Ушацкім, Чашніцкім, Шумілінскім раёнах. Адносячы апелятывы з *рус-* да тых, якія характарызуюць колер, нельга забываць, што яны могуць ужывацца і з іншым значэннем – рускі чалавек.

Такім чынам, на тэрыторыі Віцебскай вобласці бытуе каля 120 прозвішчаў, суадносных з “колеравымі” апелятывамі, што складае 1,5% ад усіх прозвішчаў жыхароў даследаванага рэгіёна. Адзінкам, што называюць колер, уласцівы розная актыўнасць падчас утварэння антрапонімаў. Самы высокі прозвішчаўтваральны каэфіцыент назіраецца ў апелятыва *белы*, які валодае станоўчым пераносным значэннем, а таму мог шырока ўжывацца ў імёнах-мянушках як пажадальны. Антрапонімы з “колеравымі” апелятывамі ў складзе нераўнамерна распаўсюджаны на тэрыторыі Віцебшчыны: прозвішчы з часткай *бел-* утвараюць своеасаблівыя масівы з высокай і нізкай частотнасцю, адзінкі з *чорн-*, *руд-*, *сів-* размешчаны амаль раўнамерна.

Т.І. Сінкевіч (Віцебск)

АПАЗІЦЫЯ «СВОЙ – ЧУЖЫ» І ЯЕ АДЛЮСТРАВАННЕ Ў НАЗВАХ АЗЁР ВІЦЕБШЧЫНЫ

Беларусь – краіна, якая складаецца з многіх тысяч рэк, азёраў і іншых вадаёмаў. Яе зямля абмываецца прыкладна 20 800 рэкамі і 10 тысячамі азёраў. Найбольш значныя водныя магістралі – Днепр з яго прытокамі (Прыпяццю, Сожам, Беразіной), Нёман, Заходняя Дзвіна. Вядома, што па Дняпру і Заходняй Дзвіне праз унікальную сістэму волакаў пралягаў гандлёвы шлях – “путь ізъ Варягъ въ Греky” – вялікі водны шлях, які звязаў Балтыйскае і Чорнае моры. Назвы азёраў – гэта не толькі сродкі камунікацыі, крыніцы вады, месцы пражывання водных жывёлін і рыб, аб’екты, якія аказвалі і аказваюць уплыў на фарміраванне рэльефу і клімату, але і назвы, якія адлюстроўваюць нашу гісторыю. Лімnonімы (назвы азёр) разам з іншымі онімамі і лексічнымі фактамі прамовы славян – каштоўная крыніца і сведчанне аб матэрыяльнай і духоўнай культуры славян, таму праблема вывучэння гідраніміі кожнага рэгіёна ў розных аспектах (арэальным, этымалагічным і інш.) з’яўляецца праблемай актуальнай і сёння.

Наша даследаванне арыентавана на выкарыстанне як славянскага (“свой”), так і неславянскага, фіна-ўгорскага і балцкага (“чужы”) матэрыялу ў яго найбольш поўным аб’ёме (з улікам фанетыкі пэўнай мясцовасці, семантыкі асноў і фармантаў, не ігнараваліся і арэальныя характарыстыкі і археалагічныя даныя). Такі падыход даў магчымасць лінгвістычна растлумачыць і абгрунтаваць назвы азёр даследаванай намі тэрыторыі.

Матэрыял даследавання выбіраўся намі з рознага роду спісаў (каталогаў) азёр і іншых водных аб’ектаў Беларусі.